

Det brutna svärdet: Minne, kultur och monument¹

Magnus Rodell

Magnus.Rodell@idehist.uu.se

Institutionen för idé- och lärdoms historia

Uppsala universitet

*Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.
Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.*

”Fredens genius”: Tillkomst och invigning

Hösten 1945 mottog stadsfullmäktige i Karlstad en skrivelse från Föreningen Nordens Värmlandskrets. Här föreslogs att det i Karlstad skulle resas ett monument ”för att hugfästa minnet dels av överenskommelsen mellan Sverige och Norge angående unionsupplösningen” och dels ”av den samhörighet norrmän och svenskar emellan, som gjort sig gällande särskilt under krigsåren 1940–45”.² I början av 1946 behandlades ärendet av stadsfullmäktige och en monumentkommitté tillsattes. En av stöttefrågorna var monuments placering. Till slut enades fullmäktige och kommittén om Stora torget. Ärendet drog ut lite på tiden men uppdraget gick slutligen till den i samtiden välkände skulptören Ivar Johansson som inkom med sina förslag sommaren 1953. Det vinnande förslaget föreställde en kvinna (i juryns utlåtande en ”Fredens genius”) som lyfter sina armar och håller ett avbrutet svärd över huvudet. I anslutning till monumentet skulle också två sköldhållande granitfigurer som höll de svenska och norska riksvapnen placeras.³

Den 23 september 1955 ägde invigningen rum. Vid Stora torget doldes monumentet under ett grått skycke och här hälsade monumentkommitténs ordförande Anton Dahlin välkommen. Han erinrade om den försonliga anda i vilken unionen upplöstes och lyfte i anslutning till detta fram de goda relationer som rått mellan ”broderfolken” under kriget. Redan 1914 hade ett fredsmonument rests vid riksgränsen i Eda socken men värmlänningarna kände, enligt Dahlin, att ett monument också behövdes i Karlstad där förhandlingarna nått ett så lyckosamt slut för 50 år sedan. Han riktade sig sedan till kungen och anhöll om att han skulle ”inviga detta fredens monument”.⁴

Kungen slog i sitt tal fast att detta monument för all tid skall berätta om den fredliga unionsupplösningen, ”som för de båda länderna varit och är av den allra största betydelse”. Allt sedan överenskommelsen i Karlstad har relationerna mellan folken utvecklats, något som har

---

1 Delar av denna text återfinns i den under oktober publicerade Magnus Rodell, *Det brutna svärdet: Minne, monument och unionsupplösning* (Karlstad: Karlstad University Press, 2005). För litteratur se densamma sidorna 57–64.

2 ”Förslag av Föreningen Norden Värmlandskrets angående monument i Karlstad”, Ser. A. Den 17 januari 1946 N:o 1, 23, i *Stadsfullmäktiges i Karlstad handlingar år 1946* (Karlstad, 1946). Se även Hans Kruse, *Fredsmonumentet i Karlstad* (Karlstad: Värmlands museum, 1980).

3 ”Förslag angående plats för eventuellt monument i Karlstad”, Ser. B. Den 19 februari 1948. N:o 2, 13–15, i *Stadsfullmäktiges i Karlstad handlingar år 1948* (Karlstad, 1948). ”Monumentkommitténs framställning angående godkännande av val utav jurymän för granskning av förslag till fredsmonument på Stora torget”, Ser. A. Den 15 januari 1953, N:o 1, 11f, i *Stadsfullmäktiges i Karlstad handlingar år 1953* (Karlstad, 1953). Professor Helge Kjellin 131, Värmlandsarkivet.

4 De karlstadsbaserade och också största värmländska tidningarna – *NWT*, *VF* och *KT* – innehöll samtliga utförliga beskrivningar av högtidligheterna, de presenterade även talen oavkortade. I det följande har jag, om inte annat angetts, använt mig av rapporteringen i *Värmlands Folkblad* som återfinns i ”Må vår fredliga unionsupplösning bli föredöme”, 24/9-1955.

sin yttersta grund i att upplösningen blev fredlig, även om ”meningarna vid förhandlingsbordet i Karlstad bröt sig hårt”. Trots detta lät förhandlarna ”förnuft och mänsklighet tala” och förde därigenom ”fredstanken till seger”. Det vore fel av norrmän och svenskar att ”inför världen förhäva oss över det som skedde för 50 år sedan”. Men kanske kan detta nordiska exempel ”även på andra håll i världen väcka eftertanke”. Kungen riktade sig även till de närvarande norrmännen anförda av kronprins Olav, avslutade talet med ett tack till Norges folk ”från oss alla här i Sverige” och bjöd sedan täckelset att falla.

Efter att täckelset fallit framfördes ”Du gamla du fria” och sedan var turen kommen till den norske kronprinsen. Han lyfte fram den ”bitterhet og forargelse” det norska stortingets 7 juni-beslut utlöste, underströk de motsättningar som funnits under förhandlingarna och betonade att det kostat respektive parter att nå en uppgörelse. Redan 1905 hade emellertid norrmännen och svenskarna förstått vikten av fred, en insikt som alltsedan dess förstärkts: De goda relationerna hade också inskräpts genom det svenska engagemanget under kriget och den tyska ockupationen. Särskilt riktade prinsen ett tack till de svenska frivilliga som deltog i striderna i Norge 1940.⁵ Prins Olav avslutade sitt tal med en önskan om att de goda grannförhållandena skulle fortsätta att utvecklas och med en förhoppning om att det som kommit till stånd mellan Norge och Sverige skulle kunna tjäna som ett exempel på att djupt gående oenigheter länder mellan går att lösa på ett fredligt sätt.

Kronprinsens ord klingade ut till tonerna av den norska nationalsången. Bankdirektör Dahlin framträdde ännu en gång och anknöt explicit till statyn som tornade upp sig bakom honom: kvinnan med det brutna svärdet i sina händer och ”som trampar på våldets symbol, vädjar kraftfullt och manande till oss alla, att i våra tankar, ord och gärningar alltid befrämja fredens höga och livsbevarande idé”. Med dessa ord lämnade Dahlin över monumentet till Karlstad och uttryckte slutligen en önskan om att fredstanken också skulle få en plats i det dagliga livet. Invigningen följdes av en lunch i Stadshotellets festvåning där 200 personer närvarade. Även här hölls en rad tal. Strax efter halv fem bröts borden och kungligheterna lämnade Stadshotellet.

På detta sätt kan invigningshögtidligheterna sammanfattas. Alltsedan unionsupplösningen var ett faktum har den blivit föremål för ett flertal studier och publikationer i såväl Norge som Sverige. I den norsk-svenska materiella minneskulturen har upplösningen innan 2005 års 100-årsmarkering nästan inte alls blivit föremål för några mer storslagna projekt.⁶ Det mest lysande undantaget utgörs av just Fredsmonumentet i Karlstad. Monumentet är det enda som uppförts där avsikten varit att högtidlighålla unionsupplösningen.

Kulturstudier och Den nya kulturhistorien: Minnet som möjlig mötesplats

Inom en rad olika discipliner har monument och monumentinvigningar tilldragit sig ett omfattande intresse under de senaste decennierna.⁷ Denna mångdisciplinära forskning har samti-

---

5 ”Kungligheten spred glans”, *KT*, 24/9-1955. De norsk-svenska förbindelserna under andra världskriget behandlas i Stig Ekman & Ole Kristian Grimnes, red., *Broderfolk i ufredstid: Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig* (Oslo: Universitetsforlaget, 1991).

6 Detta faktum ringas på ett förtjänstfullt sätt in av Peter Aronsson i ”1905. Unionsupplösning att glömma eller stoltsera med?” i Torbjörn Nilsson & Øystein Sørensen, *Goda grannar eller morska motståndare? Sverige och Norge från 1814 till idag* (Stockholm: Carlssons, 2005), 216–246.

7 I denna forskning har det ofta funnits ett fokus på 1800-talets andra hälft och perioden efter första världskriget. Se exempelvis Allan Ellenius, *Den offentliga konsten: Studier över verk från 1800- och 1900-talen* (Stockholm: Almqvist & Wicksell, 1971); Maurice Agulhon, *Marianne into Battle: Republican Imagery and Symbolism in France 1789–1880*, eng. övers. Janet Lloyd (1979; Cambridge, 1981); Lars Berggren, *Gjordano Bruno på Campo dei Fiori: Ett monumentprojekt i Rom 1876–1889* (Lund, 1991); Alon Confino, *The Nation as a Local Metaphor: Württemberg, Imperial Germany and National Memory, 1871–1918* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997); Ulf Zander, ”Statyernas krig i den väpnade fredens tid: Monument och nationalism i Europa 1870–1914”, *Rig*, 1999:2. Abigail Green, *Fatherlands: State-Building and*

digt behandlat frågor kring minne, nationsbygge, identitet och kulturarv, frågor som kan studeras i relation till 1800- och 1900-talets monumentkultur men som också med fördel kan relateras till andra empiriska områden. Det som förenar den forskning som sysslat med monument, minne, nationsbygge, identitet och kulturarv är att den har haft en ämnesöverskridande karaktär och mindre intresserat sig för traditionella disciplinära gränser och mer för specifika problemområden, frågor, begrepp och perspektiv.⁸ Denna forskning har också ofta, i en bred mening, behandlat offentlig kultur, arbetat med ett brett definierat kulturbegrepp och sett olika typer av kulturella uttryck som icke reducerbara och performativa. På dessa sätt har den stora likheter med den forskning som sorterar under paraplyet kulturstudier.

När fältet för kulturstudier började formeras under 1960- och 70-talen spelade den engelske historikern E. P. Thompsons verk *The Making of the English Working Class* (1963) en central roll. Thompson menade att den marxistiska idén om en ekonomisk bas som hade en determinerande funktion var alldeles för enkel. Snarare ville han ägna sig åt hur erfarenheter som hade sin grund i vissa specifika materiella förhållanden framställdes, förmedlades och spreds genom olika typer av kulturella uttryck. Thompson underströk att den engelska arbetarklassen forering och kultur under 1700-talet var något som skulle studeras i sin egen rätt. De olika kulturformer arbetarna omslöt och uttryckte skulle inte reduceras till att handla om ett passivt övertagande av överhetens kultur eller ses som en reflex av rådande ekonomiska förhållanden.⁹ Den dynamiska relation Thompson menade rådde mellan ekonomiska förhållanden och kultur utarbetades än mera konsekvent av hans kollega Raymond Williams. Detta synsätt blev även centralt då det som kallats Den nya kulturhistorien började etableras inom historievetenskaperna från slutet av 1980-talet och framåt. Det går att argumentera för att den nya kulturhistorien och kulturstudier som fält springer ut samma rötter, likheterna är också många.

Inom båda fälten finns ett tydligt intresse för kultur förstådd i en bred mening. I flera texter har den franske historikern Roger Chartier argumenterat för det ofruktbara i att göra en tydlig skillnad mellan hög- och lågkultur eller populär- och finkultur. Han har snarare påtalat vikten av att montera ner dessa hierarkier; en nedmontering som genomsyrar den omfattande forskning kring populärkultur som står att finna inom kulturstudier.¹⁰ Båda fälten utgår från en bredare definition av kultur. Det talas om kulturer i pluralis och inom båda finns ett stort intresse för olika typer av kulturformer som inte tillhör en traditionell kanon.

Vidare finns ett brett intresse för språket som metafor vilket kan relateras till den ställning begreppet representation fått inom båda fälten. I sin studie av den franska revolutionen arbetar Lynn Hunt utifrån detta perspektiv.¹¹ Hon analyserar hur det politiska språket under revolutionen användes för att skapa en känsla för samhället. Undersökningen syftade till att visa hur

---

Nationhood in Nineteenth-Century Germany (Cambridge: Cambridge University Press, 2001); Alex King, *Memorials of the Great War in Britain: The Symbolism and Politics of Remembrance* (Oxford: Berg, 1998); Alex King, "Remembering and Forgetting in the Public Memorials of the Great War", i Adrian Forty & Susanne Küchler, red., *The Art of Forgetting* (Oxford: Berg, 1999); Antoine Prost "Monuments to the Dead", i Pierre Nora & Lawrence D. Kritzman, *Realms of Memory, Volume III, Symbols* (New York: Columbia University Press, 1998); Ken Inglis, *Sacred Places: War Memorials in the Australian Landscape* (1998; Melbourne: Melbourne University Press, 2001).

8 Vilket på svensk botten inte minst blev tydligt i samband med den konferens som genomfördes på Musikmuseet hösten 2002 och som resulterade i antologin Lennart Palmqvist, red., *Minnets miljöer: Rapport från de museivetenskapliga dagarna 21–22 november 2002* (Stockholm, 2003).

9 E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (London: Gollancz, 1963), 11.

10 Se exempelvis Roger Chartier, "Intellectual History of Sociocultural History? The French Trajectories", i Dominick La Capra & Steven L. Kaplan, eds., *Modern European Intellectual History: Reappraisals & New Perspectives* (Ithaca, Cornell University Press, 1982), 33ff och Roger Chartier, "Texts, Printing, Readings", i Lynn Hunt, ed., *The New Cultural History* (Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1989), 154–175.

11 Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution* (1984; Los Angeles: University of California Press, 1986).

språkliga praktiker, snarare än att bara passivt reflektera en social verklighet, var aktiva instrument för att skapa, formulera och omformulera denna sociala verklighet; ett synsätt som förstås kan föras tillbaka till Thompsons studie.

Kulturstudier och den nya kulturhistorien kännetecknas av att de är tvärvetenskapliga och mångdisciplinära. De förenas dock av ett intresse för vissa områden och vissa frågor. Inom den nya kulturhistorien fanns det i slutet av 1980-talet en diskussion om huruvida samhällen präglas av enhet eller av skillnad. Inom denna diskussion blev en analys av identiteter, kollektiva minnen, ras, klass och inte minst genus centrala; områden som också tilldragit sig stort intresse inom kulturstudier. Inom båda fälten är det också möjligt att finna olika typer av ideologikritiska perspektiv. Detta har blivit tydligt genom intresset för representationer och genom ett konstruktivistiskt perspektiv som syftat till att problematisera tidigare för-sant-hållanden och sådant som setts som naturligt, eller som att det har gått av sig självt. Här är också post-koloniala studier centrala.

Likheterna är sålunda flera. Hur kan då skillnaderna beskrivas? Inom kulturstudier har forskarna framför allt intresserat sig för samtidskultur och ofta analyserat populär- och konsumtionskultur och de processer av identitetsskapande som kan knytas till dessa. Ett tydligt formulerat historiserande perspektiv utmärker dock generellt sett inte den forskning som bedrivits inom kulturstudier. Detta utgör dock ett av den nya kulturhistoriens kännetecken. Här har gång efter annan vikten av inte arbeta med presentistiska perspektiv inskräppts. Begrepp, idéer och föreställningar bör förstås i relation till de specifika historiska sammanhang i vilka de formulerats. Detta fokus bör knytas till den kritik av socialhistorien såsom den formulerats av vissa marxister och hos de senare generationernas Annales-historiker. Vidare har en kritik av ett alltför reducerande begrepps användande formulerats.

I det följande är den generella utgångspunkten att visa hur de likheter som ryms inom de löst formulerade "paraplyerna" den nya kulturhistorien och kulturstudier kommer till uttryck inom dagens mångförgrenade forskning kring minne. Empiriskt kommer jag att utgå från historie- och meningsproduktionen kring invigningen av Fredsmonumentet i Karlstad. De begrepp som kommer att lyftas fram i det kommande är minne/historia, minneskultur, gränsområde och historiebruk. Diskussionen av dessa begrepp kommer att relateras till några övergripande frågor: på vilka sätt genererade invigningen av Fredsmonumentet minneskulturella uttryck i en bredare mening? Vilken roll fick gränsområden i minnes- och meningsproduktionen och hur formulerades historien i samband med avtäckningen? Det första steget i diskussionen blir att presentera ett möjligt förhållningssätt vad gäller begreppen historia och minne.

Historia och minne

Den historiska forskningen kring minne har genomsyrats av olika begreppspär eller motsatspar såsom minne/historia, internt/externt, levande/död och folklig/officiell. Det första ledet associeras ofta med ett mer "riktigt" eller "genuint" minne, medan det andra får stå för något "falskt" eller "påtvingat". I inledningen av *The Past is a Foreign Country* (1985) menar David Lowenthal att fram till 1800-talets början hade de som förhållit sig till det förflutna antagit att det i hög grad liknade deras nu. Det fanns något levande och direkt i relationen till det förflutna. Mot slutet av 1700-talet förändrades detta och européerna började betrakta det förflutna som något annat, som ett främmande land. En direkt och levande förbindelse gick förlorad.¹²

Ett liknande synsätt har den franske historikern Pierre Nora formulerat i uppsatsen "Between memory and history". Frånvaron av "milieux de mémoire" i ett samhälle präglad av globalisering, demokratisering, masskultur och accelererande medier har ersatts av "lieux de mémoire", minnesplatser. Det genuina minnet som var absolut och levande har efterträtts av

---

12 David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), xvi

historia som är något artificiellt och relativt. Nora formulerar på så vis en skarp skillnad mellan minne och historia: "the past is a world from which we are fundamentally cut off".¹³ Synsättet genomsyras av en nostalgiserande moderniseringsberättelse, av en kronologi där minnet placeras i en tid (bondesamhället) då relationen mellan människor och deras minnen var mer direkt och ursprunglig och historia får stå för ett moderniserat tidevarv (det urbaniserade och industrialiserade samhället) då detta gått förlorat.¹⁴

Lowentahl och Nora använder motsatspar som analytiska begrepp och strukturerande principer. Brukandet av tydliga motsatspar är inte alltid den mest fruktbara analytiska utgångspunkten i studiet av hur minnen skapas, formuleras och omformuleras. Den amerikanske konst- och arkitekturhistorikern Kirk Savage formulerar detta på ett träffande sätt:

Although [---] oppositions can sometimes be useful in a heuristic way, they tend to break down when confronted with the actual operations of collective memory in the public sphere.¹⁵

Denna iakttagelse äger en bred giltighet då den forskning som på olika sätt ägnar sig åt att studera produktionen av minne ofta utgår från en offentlig kultur.

Olika historikers problematisering av uppdelningen mellan historia och minne illustrerar relevansen av Savages skarpa konstaterande. Den amerikanske historikern Marita Sturken menar att man inte bör ställa minne och historia i en motsatsställning utan att man snarare bör se dem som sammanflätade. I sin bok *Tangled Memories* (1998) använder hon sig av "cultural memory"¹⁶ och menar att detta sammantaget produceras genom en rad olika former såsom monument och minnesmärken, offentlig konst, populärkultur, litteratur, olika typer av föremål och aktivism. Det generellt viktiga i detta är att skapandet av kulturellt minne i hög grad handlar om cirkulation, om hur olika idéer, föreställningar, berättelser rör sig emellan och kommer till uttryck genom olika typer av medieringar och genrer. Sturkens breda definition av kultur korresponderar också tydligt med hur begreppet ofta används inom kulturstudier.

Annonser, befästningar och ett fotografi: Minneskultur i Karlstad 1955

Utifrån Sturkens perspektiv blir det intressant att undersöka om invigningen av Fredsmonumentet i Karlstad 1955 genererade minneskulturella uttryck i en bredare mening, bortsett från monumentet som sådant. Ett exempel i mycket liten skala utgörs av den monumentnål som monumentkommittén lanserade i en lokal annonskampanj veckorna innan invigningen. Denna nål pryddes av Sveriges och Norges flaggor och såldes till förmån för monumentet. Tanken var att den skulle bäras av enskilda individer för att de därigenom skulle kunna manifesteras den sympati de kände för den fredliga anda som låg bakom upplösningen och som genomsyrade relationerna mellan de båda folken i samtiden. Nålen blev ett sätt för var och en som skaffade den att göra sig aktivt delaktig i den historiska begivenhet invigningen uttolka-

---

13 Pierre Nora, "General Introduction: Between Memory and History", i Pierre Nora & Lawrence D. Kritzman, ed., *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, Volume I, *Conflicts and Divisions*, övers. Arthur Goldhammer (New York: Columbia University Press, 1996), 12.

14 Noras tydliga uppdelning mellan historia och minne har problematiserats av flera. Se Alon Confino, *The Nation as a Local Metaphor: Württemberg, Imperial Germany and National Memory, 1871–1918* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997), 12f; Marita Sturken, *Tangled Memories: The Vietnam War, The AIDS Epidemic and the Politics of Remembering* (Los Angeles: University of California Press, 1997), 5; Anders Ekström, "Siffror, ord eller bilder? Perspektiv på produktionen av statistik i mitten av 1800-talet", *Lychnos*, 1999, 134; Peter Aronsson, "Monumentens mening", *Res Publica*, 2003:60, 16ff; Andreas Huyssen, *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory* (Stanford: Stanford University Press, 2003), 96f; Nuala C. Johnson, *Ireland, the Great War and the Geography of Remembrance* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 3f.

15 Savage, 216.

16 Ett begrepp jag i det följande översätter med minneskultur.

des som. I framtiden kunde den fungera som en materiell påminnelse i det lilla formatet av den enskildes deltagande i högtiden.¹⁷

Kring invigningen mötte läsarna av de olika karlstadstidningarna också monumentet i form av ett slags logotyp i rader av annonser. Logotypen var utformad som en cirkel med Fredsmonumentet i mitten och bakom, på höger sida, strålade en sol.¹⁸ Högtidligheterna och extrabilagorna blev förstås en möjlighet för affärer och företag att annonsera för sina produkter och sin verksamhet. Annonserna utgjorde också en viktig intäkt för tidningarna. Många företag annonserade på vanligt sett, men så fanns också ett antal som valde att lyfta in monumentlogotypen i sina annonser. Därigenom bidrog också de till den lokala och regionala spridningen av evenemanget.

I monumentlogotypen strålade de historiska berättelser monumentet var tänkt att högtidligt hålla samman med den lokala markering karlstadsolen utgjorde. Logotypens minnesfunktion förenades också med annonsens rent kommersiella syfte. De kommersiella syftena fördes ibland samman med en helt explicit historieanvändning. I *Nya Wermlands Tidningen* annonserade Grand Hôtel för sina ”trivsamma festvåningar och matsalar”. I annonsen slogs också fast att hotellet var där ”den svenska delegationen vid unionsupplösningen bodde”.¹⁹

Kopplingarna mellan den minneskultur invigningen och 50-årsjubileet skapade och kommersiella intressen blev som tydligast i de annonser, texter och artiklar som handlade om Norge som turistland. I de relationer som formuleras mellan Norge och Sverige i anslutning till monumentinvigningen spelade den samtida turismen en central roll; att norrmännen fick en möjlighet att marknadsföra sitt land i anslutning till invigningen står helt klart.²⁰ En ort som det såväl skrevs om som gjordes reklam för var Kongsvinger. För de som läste pressens historiskt orienterade texter, eller hade en god allmänbildning stod det klart att 1905 var fästningsverken i Kongsvinger en av de frågor svenskarna och norrmännen var absolut mest oeniga kring och som skapade ett dödläge i förhandlingarna.

I annonserna presenterades Kongsvinger som ”Norges gamla fästningsstad – endast 3 mil från gränsen”, en stad med såväl ”moderna specialaffärer och restauranger” som ”trevliga hotell och billiga matställen”.²¹ I *Nya Wermlands Tidningen* presenterades staden med en längre artikel och på samma sida återfanns också en annons där Kongsvinger framställdes som ”en historisk idyll”. Ett besök i staden möjliggjorde också ett besök på den gamla fästningen som ”med sina minnen från forna dagar ligger som en fredlig plats i natursköna omgivning”.²² Konflikterna knöts till en betydligt äldre historia än de veckor då läget var osäkert hösten 1905.

Om monumentnålen, annonslogotypen och den kommersiella användningen av högtidligheten utgör tre olika exempel på hur minnet av unionsupplösningen framställdes och cirkulerade hösten 1955 så blir förstås det samtida bildmaterialet från de dramatiska händelserna 1905 ett fjärde. En av de mest kända fotografierna från karlstadsförhandlingarna togs av hovfotografen Karl Nyström och utgjordes av en bild av förhandlarna, samlade bakom det tunga förhandlingsbordet i Frimurarlogen. Under de 50 år som gått sedan unionsupplösningen hade denna bild cirkulerat i alla tänkbara sammanhang och återfanns förstås också i samband med

---

17 Kring Vietnam-monumentet i Washington har det växt fram en mycket skiftande och mångfacetterad minneskultur som består i föremål besökare lämnat vid monumentet. Dessa föremål har blivit föremål för ett eget museum. Se Kristin Ann Hass, *Carried to the Wall: American Memory and the Vietnam Veterans Memorial* (Berkeley: University of California Press, 1998).

18 I *Värmlands Folkblads* extrabilaga återfanns monumentet i annonserna från Värmlands mejeriförbund och kostymaffären N. O. Andersson, i *Nya Wermlands Tidningen* återfanns det i Wermlandsbankens annons. *VF*, 23/9-1955 och *NWT*, 23/9-1955.

19 *NWT*, 23/9-1955.

20 Detta är också fallet under 2005 års hundraårsmarkering

21 *KT*, 24/9-1955.

22 *NWT*, 23/9-1955.

invigningen. Fotografiet innehåller flera betydelser – det är på en och samma gång både minne och historia, som bild av historien framställer det också en viss sorts historieskrivning. För Nyström blev fotografiet till minnet av ett jobb, knutet till ett dramatiskt skeende i den nordiska historien. I *Värmlands Tidningen* intervjuades Nyström och berättade om hur det gick till när bilden togs. Förhandlarna var till en början skeptiska. Den svenske statsministern Christian Lundeberg sa:

Vi har inte kommit hit för att fotografera oss [---]. Vi har annat att göra.

Nyström berättade att han argumenterat för ”att de var fråga om ett historiskt ögonblick som allmänheten hade rätt att fordra att det bevarades åt eftervärlden”.²³ Nyströms minnen vittnar om att det redan hösten 1905 formulerats en medvetenhet om händelsens historiska betydelse.

Genom sin spridning har fotografiet också bidragit till att för eftervärlden framställa en viss bild av unionsupplösningens historia: det var det rationella samtalet och de gemensamma övervägandena som gick segrande ur förhandlingarna, den ”nordiska modellen” om man så vill. Vid invigningen 1955 inskräpte exempelvis kung Gustav VI Adolf att förhandlarna hade låtit förnuftet tala. Bilden framställer också en viss historieskrivning där storpolitiken görs till historiens drivkraft. Det är i de politiska förhandlingsrummen eller på slagfältet historien formas av barska, målmedvetna män i kostym och stjärkrage eller uniform. I förlängningen kan också fotografiet ses som en bild av en del av historieskrivningen kring unionsupplösningen som ofta behandlat just de storpolitiska förhandlingsrummen, de manliga nyckelpersonerna och de olika partibildningarnas ståndpunkter.²⁴ På detta vis vävs relationen mellan minne och historia tydligt samman i bildens olika betydelser. Detta utgör också ett exempel på det fruktbara i det mer dynamiska och mindre reducerande begrepps användande som formulerats av forskare inom såväl Den nya kulturhistorien som Kulturstudier.

Gränsområden: Värmland 1905 och 1955

I dags- och veckopressens reportage om invigningen, i de extrabilagor de stora värmländska tidningarna publicerade och i historiska utblickar och ögonvittnesskildringar så återkom ordet gräns och dess olika variationer gång efter annan. Tidningarna publicerade 1955 flera reportage där gamla människor mindes situationen i gränsområdena under de veckor förhandlingarna pågick.

Under de två senaste decennierna har den antropologiska forskningen kring gränser och gränsområden expanderat betydligt och flera forskare har betonat att det behövs ett nytt perspektiv på gränser. Detta nyare perspektiv sammanfattas med några generella utgångspunkter. För det *första*: gränsområden utgör både faktiska och symboliska platser för formulerandet av makt (förstått i en bred mening), för det *andra*: gränser är meningsskapande och meningsbärande och att de i kraft av detta framställer olika och varierande betydelser. För det *tredje*: genom gränser och i gränsområden formuleras nationella, regionala och lokala identiteter. Gränser är också, på samma sätt som minnen, identiteter och nationer, ständigt under förhandling, ständigt omstridda och måste förstås i sina respektive sammanhang. Antropologerna har vidare inskräpt att ett av de minst studerade fenomenen i internationella gränsområden är just de kulturer och identiteter som formuleras i dessa områden.²⁵ Inom den antropologiska

23 ”En historisk bilds historia”, *VF*, 24/9-1955.

24 Denna inriktning återfinns tydligt i en rad statsvetenskapliga studier om unionsupplösningens historia. Se exempelvis Arne Wahlstrand, *1905 års ministärkriser* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1941) och Evert Vedung, *Unionsdebatten 1905: En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971).

25 Thomas M. Wilson & Hastings Donnan, *Border Identities: Nation and State at International Frontiers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998)1–26; Hastings Donnan & Thomas M. Wilson, *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State* (Oxford: Berg, 1999), 1–17.

forskning som bedrivits med detta perspektiv har exempelvis gränsen mellan USA och Mexico och den mellan Irland och Nordirland undersökts.²⁶ I sitt fokus på kulturyttringar och identitetsformering i samtida perspektiv har denna forskning tydliga likheter med den som bedrivits inom kulturstudier.

Detta antropologiska perspektiv är förstås också möjligt att använda i ett historiskt studium av gränser. I de minnesbilder som hösten 1955 formulerades av dem som var med 1905 blir den svensk-norska gränsen central. Det var framför allt i gränsområdena den hotbild de båda nationerna stod inför blev tydlig. Under förhandlingarna passerade soldater genom Karlstad på väg mot gränsen. Kring Eda grupperades skyttekompanier, kavalleriet slipade sina sablar, taggtråd drogs vid strategiska platser och skyttegravar grävdes. Svensk underrättelsetjänst informerade kontinuerligt om hur norrmännen grupperade sitt artilleri på andra sidan gränsen och på nätterna sov soldaterna i sina kläder, med vapnen inom räckhåll, ständigt beredda. För *Karlstads-Tidningen* berättade Petrus Sandberg att det inte dröjde ”länge förrän vi insåg, att vi var med om något som kunde få ett tragiskt slut”.²⁷ Den punkt där förhandlingarna strandade handlade ju också i en mycket konkret mening om gränsen, närmare bestämt de gränsbefästningar norrmännen byggt och där kanonerna var riktade mot Sverige. Även om det officiellt hette att det var för att försvara sig mot ett ryskt anfall.

I gränsområdet ryms också andra synsätt och andra identiteter. I veckotidningen *Idun* skrev redaktören för *Karlstads-Tidningen* Manne Ståhl om människorna i gränsområdena mellan Norge och Sverige. Dialekterna i värmländska gränssocknar som Eda och Borgen var mycket mer ”befryndade med det språk som snackas i Östfold än med stockholmska”. Och även om människorna, enligt Ståhl, talade mer uppriktigt under de år då unionen knakade i fogarna så var det i gränsområdena ett krig som tydligast framstod ”som en omöjlighet, en överklighet. Krig mellan grannar och gamla personliga vänner – själva tanken var barock”. Ståhl kommenterade också den misstänksamhet och osäkerhet som fortfarande ”präglar umgänget mellan svenskar och norrmän”, ett förhållande som inskräps och blir tydligare ju längre bort från gränsen de kommer till uttryck. I gränsområdena löses de nationella stereotyperna upp, där skiljer man inte ”mellan norrmän och svensk, bara mellan människa och buse”.²⁸ Dessa exempel visar hur människorna i gränsområdena förhöll sig till det nationella på ett annat sätt än de som levde närmare rikens centrum. Det antropologiska intresset för identitet och kultur i gränsområden utgör en möjlighet för såväl forskare inom kulturstudier som historiker inspirerade av den nya kulturhistorien och i båda fallen finns goda möjligheter att studera minneskapande.

Historien om unionsupplösningen formuleras

Historiebruk utgör i dag samlingsbeteckning på en mångdisciplinär forskning som på olika sätt intresserat sig för hur historia används i såväl förflutna sammanhang som i vår samtid.²⁹ Forskningen kring historiebruk och den kring minneskapande är mycket nära relaterad och den forskning som genomförts inom fältet kan karaktäriseras både i termer av kulturstudier och den nya kulturhistorien. Ovan har jag lyft fram de minneskulturer som producerades i anslutning kring invigningen. En i allra högsta grad angränsande fråga är hur historien om unionsupplösningen formulerades. I den värmländska pressen ”gjordes” denna historia på en rad olika sätt. Tidningarna fylldes med individuella vittnesmål – norska som svenska – som berättade om stämningarna under de dramatiska förhandlingsveckorna. *Karlstads-Tidningen*

---

26 Se exempelvis Neil Jarman, *Material Conflicts: Parades and Visual Displays in Northern Ireland* (Oxford: Berg, 1997) och Alan M. Klein, *Baseball on the Border: A Tale of Two Laredos* (Princeton: Princeton University Press, 1997).

27 ”När kavalleriet slipade sina sablar och värmlänningarna väntade på kanoner”, *KT*, 24/9-1955.

28 Manne Ståhl, ”Bättre bekanta över Kölen”, *Idun*, 1955:46, 16f., 40.

29 För en översikt se Peter Aronsson, *Historiebruk* (Lund: Studentlitteratur, 2004).

anknöt till händelserna 1905 genom att på ledarsidan veckorna innan invigningen publicera texter som skrevs i tidningarna då förhandlingarna i Frimurarlogen pågick.

I flera texter, lokalt som nationellt, relaterades också upplösningen till det breda historiska och utrikespolitiska sammanhanget. I en understreckare i *Svenska Dagbladet* lyfte historikern Sven Eriksson fram hur olika europeiska tidningar reagerade på norrmännens 7 juni-beslut. I flera huvudstäder fanns en rädsla för att ”den revolutionära smittan” skulle sprida sig. Den ryske utrikesministern greve Lamsdorff uttryckte en oro för att republik skulle bli följd av revolutionen i Norge. Även i Wien var makthavarna oroade, det norska exemplet var i hög grad inspirerande för de ungerska nationalisterna. I relation till den ungerska nationalistiska rörelsen och de rörelser som fanns i det ryska riket blev den norska utbrytningen för en tid något hotfullt.³⁰

I talen som hölls vid invigningen och i flera av de texter som publicerades i dagspressen framställdes en bild av unionsupplösningen som korresponderade mot ett slags ändamålsenlighet. Det samarbete och broderskap som realiserades hösten 1905 skapade grunden för den situation som rådde 50 år senare. Vid invigningen formulerades ett dynamiskt samspel mellan nuet och det förflutna och den högtidliga händelsen blev utgångspunkten för såväl samtida som historiska reflektioner kring relationerna mellan Sverige och Norge. Detta samspel pekade också mot framtiden där det förflutnas fred som aldrig behövde föregås av krig, vissa förbehåll till trots, gjordes till ett exempel att följa.

Slutord

Idag finns ett brett såväl historiskt som samtida intresse för olika typer av offentliga manifestationer och högtidligheter. Min forskning kring, i det här fallet, invigningen av Fredsmonumentet 1955 vore otänkbar utan de perspektiv som de senaste decennierna formulerats inom Den nya kulturhistorien och Kulturstudier. Jag har visat hur dessa tvärdisciplinära områden kan mötas inom den historiska forskningen kring minne. I min diskussion har jag lyft fram begreppen minne/historia, minneskultur, gränsområde och historiebruk. Mycket mer kan förstås sägas i denna mycket breda och i allra högsta grad ämnesöverskridande diskussion. Detta paper får fungera som ett sätt inleda denna diskussion.

---

30 Sven Eriksson, ”Världsopinionen och den norska stadskuppen”, *SvD*, 2/9-1955.

